

Else Frenkel-Brunswik – mångtydighetens teoretiker

Mats Deland

SAMMANDRAG: *The Authoritarian Personality* förknippas i första hand med Theodor W. Adorno, den kanske främste av förgrundsgestalterna inom den kritiska teorin. Men de metoder som användes i studien hade i hög grad redan utarbetats av tre psykologer: österrikiskan Else Frenkel-Brunswik, liksom Adorno en flyktning undan nazismen, och de båda amerikanerna Daniel J. Levinson och R. Nevitt Sanford. Tillsammans utgjorde de forskargruppen Berkeley Public Opinion Study Group. I sin artikel tecknar Mats Deland ett porträtt av Else Frenkel-Brunswik, av hennes vetenskapliga bana, arbete och bidrag till *The Authoritarian Personality*, som också fungerar som en introduktion till det av henne skrivna kapitlet ur boken som utgör nästkommande artikel i det här tidskriftsnumret. Utanför Berkeleygruppens arbete är Frenkel-Brunswik också känd för sin egen forskning om hur barn genom uppfostran kan förvärva auktoritära attityder och om hur psykoanalysen kan operationaliseras till en empiriskt testbar vetenskap. Hon hade kontakter med skandinaviska forskare och inspirerade bland annat filosofen Harald Ofstad och sociologen Joachim Israel i början av deras forskarkarriärer. Med undantag av samarbetet med Adorno, Levinson och Sanford motarbetades Frenkel-Brunswik både som judinna och kvinna och en betydande forskargärning avbröts i förtid genom självmord 1958, vid 50 års ålder.

NYCKELORD: tolerans för mångtydighet; psykoanalys; antisemitism; barnuppfostran; attitydundersökning; auktoritära attityder; fascism.

PUBLICERINGSHISTORIK: Originalpublicering.

MATS DELAND är docent i historia och lektor vid Mittuniversitetet.

E-POSTADRESS: mats.deland@miun.se

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Deland, Mats (2023) ”Else Frenkel-Brunswik – mångtydighetens teoretiker”, i *Den auktoritära personligheten. Det vita fältet IV*, specialnummer av *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys*, nr 16, s. 101–115. <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16.3>

© Författaren/Arkiv förlag & tidskrift 2023 (publicerad 23 november 2023)

Artikeln distribueras enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar, som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys är en sakkunniggranskad vetenskaplig tidskrift för samhällsvetenskap och historia. Samtliga artiklar publiceras fritt tillgängliga på:

www.tidskriftenarkiv.se

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/2000-6217>

Den här artikeln finns tillgänglig i följande format:

PDF: via beständig länk, <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16.3>

TRYCK: ingår i bokutgåva av numret, ISBN: 978 91 7924 384 5

Grafisk utformning och sidnumrering är identisk i pdf och tryck.

Samtliga artiklar i nr 16 (2023), *Den auktoritära personligheten. Det vita fältet IV*, nås via beständig länk, <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16>

REDAKTION FÖR NUMRET:

Mats Deland, Paul Fuehrer, Erik Hansson & Anders Ramsay

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys

ISSN: 2000-6217 (för elektronisk resurs)

ISSN: 2000-6225 (för tryckta nummer)

ges ut av

Stiftelsen Arkiv för främjande och spridning
av samhällsvetenskaplig och historisk forskning

genom

Arkiv förlag & tidskrift

Box 1559

SE-221 01 Lund

BESÖK: Stora Gråbrödersgatan 17 a

TELEFON: 046-13 39 20

ARKIV FÖRLAG: arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

TIDSKRIFTEN ARKIV: red@tidskriftenarkiv.se · www.tidskriftenarkiv.se

ANSVARIG UTGIVARE & CHEFREDAKTÖR: Sven Hort

ADMINISTRATIV REDAKTÖR: David Lindberg

REDAKTÖRER: Majsa Allelin, Per Dannefjord, Lisa Kings,

Zhanna Kravchenko, Anna-Maria Sarstrand Marekovic

Else Frenkel-Brunswik – mångtydighetens teoretiker

MATS DELAND

Paul Lazarsfeld var inte den ende tidigare medarbetaren vid makarna Buhlers psykologiska forskningsinstitut i Wien som kom att arbeta med Horkheimergruppen.¹ Samtidigt som han byggde upp sitt forskningsinstitut i New Jersey, lockade Edward C. Tolman, en behavioristisk pionjär som 1933 varit gästforskare i Wien, över paret Egon och Else Frenkel-Brunswik till Berkeleyuniversitetet utanför Los Angeles och i Elses fall till Institute of Child Welfare. Liksom Lazarsfeld bar de med sig både avancerade kunskaper i positivistisk vetenskapsteori – flera av de viktigaste personerna i Wienkretsen var personliga vänner² – och en nyfikenhet inför psykoanalysen som de fick nya möjligheter att utveckla i Kalifornien.

Else Frenkel föddes 1908 i Lemberg i Galizien i dåvarande Österrike-Ungern. Staden heter idag Lviv och ligger i nordvästra Ukraina, inte långt från gränsen mot Polen (dit den hörde under mellankrigstiden). Redan innan första världskriget hade familjen flyttat till Wien, efter ett kortare uppehåll i Bad Vöslau. Efter gymnasiet läste Else under ett år matematik och fysik, innan hon bytte huvudämne till psykologi. Livet igenom gjorde hon sina största insatser i skärningspunkten däremellan, i vetenskapsteoretiska och metodologiska landvinningar. Hennes doktorsavhandling *Das Assoziationsprinzip in der Psychologie* (1930) var ett försök

1. Se Deland & Fuehrer i denna volym.

2. Heiman & Grant 1974, s. 25.

att kombinera behaviorism med gestaltpsykologi. Efter disputationen involverades hon i ett omfattande forskningsprogram, finansierat av den amerikanska Rockefellerstiftelsen, och arbetade direkt under Charlotte Bühler. Projektet handlade om livsloppspsykologi och skulle ha resulterat i ett fyrbandsverk, av vilka bara ett band hann publiceras.³ Hon inledde också en relation med psykologen Egon Brunswik, som dock redan 1935 begav sig till USA och Berkeleyuniversitetet nära Los Angeles som gästprofessor med ett Rockefellerstipendium.

Makarna Bühler hade inget till övers för Freuds teorier, men det hindrade inte Frenkel från att under två kortare perioder privat gå i psykoanalys. Den första perioden analyserades hon av Ernst Kris, som hörde till Freuds närmaste krets och under 30-talet var redaktör för tidskriften *Imago*. I samband med att Nazityskland invaderade Österrike 1938 arresterades Frenkel och förhördes av Gestapo. Med hjälp av Tolman kunde hon ta sig till USA, också på ett Rockefellerstipendium. Else och Egon gifte sig i New Yorks hamn. Andra delar av hennes familj tog sig till det brittiska mandatet Palestina.⁴

Som lektor och forskare vid Institute of Child Welfare började hon vetenskapligt sett en omorientering från den behavioristiska inriktning hon haft som assistent i Wien. Inom ramen för ett utvecklingspsykologiskt forskningsprojekt som hon genomförde som assistent till Charlotte Bühler hade hon där rekonstruerat 400 kända personers levnadslopp och relaterat deras yttre framgångar och motgångar till hur personerna reagerade på dem (som deras reaktioner återgavs, av dem själva och andra, i memoarer, brev och liknande källmaterial). Förloppet delades upp i fem faser efter den fysiska mognaden och ett av resultaten var att graden av psykisk utveckling verkade släpa efter kroppens åldrande.⁵ Den metoden förutsatte förstås att det personerna berättade om sin sinnesstämning också överensstämde med hur de verkligen kände sig, och därför öppnade den för revideringar i psykoanalytisk riktning – antydde i den sista av de skrifter hon publicerade i Wien.⁶ Mer utarbetade metoder skulle,

3. Frenkel[-Brunswik] & Weisskopf[-Joelson] 1937.

4. Kranebitter 2022, s. 26–27; Frenkel-Brunswik 1940, s. 188–190.

5. Heiman & Grant 1974, s. 8–9.

6. Heiman & Grant 1974, s. 9.

menade hon, bättre kunna avtäcka de livslögner (*Autoillusionen*) som många människor bar på. En av de störningar hon pekade ut kallades *distortion into the opposite*, det vill säga, kontrasten mellan vad personen tänkte om sig själv och hur andra betraktade henne – senare i hennes karriär skulle den återkomma under beteckningen *closeness of opposites*, eller ”motsatsernas närhet”.⁷

Dessa tankar utvecklades vidare i artikeln ”Psychoanalysis and personality research” (1940), skriven för ett symposium till minne av Freud (som avlidit i september 1939). Vid det laget hade den jagpsykologiska vändningen etablerats i USA genom dottern Anna Freuds *Jaget och dess försvarsmekanismer* (på tyska 1936, engelsk översättning 1937).⁸ Resonemanget utgick från en kombination av två begreppspar. Det ena utgjordes av behaviorismens åtskillnad mellan individens perifera (observerbara) handlingar och centrala (icke observerbara) motiv. Detta begreppspar hanterade enbart observationer som direkt omfattade den levande organismen, där motiven måste härledas ur handlingarna, utan direkt stöd i observationer. I nästa led delades handlingarnas effekter på omgivningen också upp, och här följde Else bland andra Egon Brunswik, i proximala (omedelbart observerbara) och distala (effekterna av de proximala handlingarna).⁹ Eftersom inget av dessa begrepp gav någon egentlig tillgång till motiven, den centrala nivån, var det nödvändigt att vända sig till psykoanalysen. Hon tänkte sig ett ömsesidigt utbyte eftersom psykoanalysen för egen del i hög grad saknade kunskaper om handlingsnivån – i vilken mån de motiv den härledde ur sin analys av jagets instanser också ledde till förutsebara handlingar.¹⁰

För att exemplifiera resonemanget skulle den perifera nivån, handlingen, kunna utgöras av ett enskilt yttrande, den proximala av den attityd individen intar och som kan härledas ur yttrandet och den distala av det övergripande förhållningssätt som individen skaffar till världen, och som kan återföras på hennes attityder. Men eftersom det inte gick att gå bakåt i händelsekedjan från handlingen/yttrandet till motivet rörde sig

7. Valsiner & Abbey 2006, s. 11; Heiman & Grant 1974, s. 9–10.

8. Heiman & Grant 1974, s. 11.

9. Frenkel-Brunswik 1940, s. 177–178.

10. Frenkel-Brunswik 1940, s. 179.

allt detta bara på ytan. Det fanns inte heller någon logisk gräns för hur många möjliga förhållningssätt som skulle kunna utvinnas genom systematisering av yttranden, och i värsta fall kortslöts analysen genom att den centrala nivån härleddes ur eller sammanblandades med den distala, det vill säga att det övergripande förhållningssätt som kunde observeras identifierades med motivet. Vad psykoanalysen kunde erbjuda var en mer förfinad begreppsapparat om den centrala nivån (jaget och dess instanser) och några nycklar för att utforska den på ett sätt som behaviorismen inte hade verktyg för. Genom ett mer uttalat fokus på tolkning skulle det därmed vara möjligt att förfina analysen av mänskliga motiv och begär bortom kartläggning av yttre handlingar:

När vi [efter ovanstående resonemang] återvänder till den ytliga regionen, kommer vi att ha försökt en ytans djuppsykologi (*tiefe Oberflächenpsychologie*) snarare än att hänge oss åt ytlig djuppsykologi (*oberflächliche Tiefenpsychologie*).¹¹

Hon utvecklade perspektivet i boken *Motivation and Behavior* som publicerades 1942.¹² Boken undersökte hur tre oberoende ”domare” (kvinnliga psykologer) mot bakgrund av flera års erfarenheter bedömde 150 skolelevers ”drifter” (*drives*, härledda ur psykoanalytisk jagspsykologi).¹³ Domarna instruerades att i stället för yttre fakta gå efter sin intuition, eller *minimal cues* (”minimala ledtrådar”), som ett sätt att närma deras bedömningar till den kliniska erfarenhet som psykoanalysen arbetade med. För att i möjligaste mån undvika missvisande bedömningar på grund av egenskaper hos bedömarna, eller typ av relation till eleverna, standardiserades bedömningarna i nästa steg och vägdes ihop innan de jämfördes med elevernas självskattningar (och resultat av psykologiska test). Till skillnad från i Fromms studie från 1929¹⁴ och delvis från *The Authoritarian Personality* (där Frenkel-Brunswik närmast gjorde en över-

11. Frenkel-Brunswik 1940, s. 197. De tyskspråkiga parenteserna i original.

12. Frenkel-Brunswik 1942.

13. Drifterna, som med mindre justeringar hämtats från Harvardpsykologen Henry A. Murrays bok *Explorations in Personality* (Murray 1938), omfattade: *drive for autonomy*; *drive for social ties*, *social acceptance*; *drive for achievement*; *drive for recognition*; *drive for abasement*; *drive for aggression*; *drive for succorance* (stöd från andra människor och institutioner); *drive for control*; och *drive for escape*. Frenkel-Brunswik 1942, s. 141–142.

14. Se Deland, ”När Freud jobbade gratis”, i denna volym, s. 195–203.

prövning av de bedömningar som de psykologiutbildade intervjuarna gjort), infördes här alltså en statistisk utjämning av de subjektiva felkällorna, som naturligtvis ändå inte kunde undanröja det faktum att det handlade om bedömningar.¹⁵ Sammantaget gav undersökningen ett mått på överensstämmelsen mellan egna motiv, som individen uppfattar dem, och vad som uppfattas av omvärlden (där ”domarna” utgör den kvasi-objektiva hållpunkten). Omformuleringen från motiv till drifter var det främsta psykoanalytiska bidraget, i första hand avsett att begränsa den i princip ändlösa uppsättningen tänkbara motiv till en mindre mängd bakomliggande instanser, möjliga att behandla statistiskt. Det visade sig att den ibland svaga överensstämmelsen mellan uppgivna motiv och faktiska handlingar delvis kunde förklaras genom inställningen till dessa drifter. En viktig slutsats var att samma ”drift” kunde resultera i helt olika beteenden.¹⁶ Det fanns också en betydande felkälla i domarnas mer eller mindre positiva inställning till de bedömda eleverna.¹⁷ Det var dessa metodologiska justeringar, snarare än ett renodlat tolkande perspektiv, som utmärkte studien.¹⁸

Frenkel-Brunswik formade 1943 tillsammans med psykologen R. Nevitt Sanford och sin tidigare student Daniel J. Levinson en informell forskningsgrupp, Public Opinion Study Group. Hon kände Max Horkheimer sedan tidigare (möjligen genom Lazarsfeld) och sammanförde honom med Sanford – som han redan kände till genom de skalor Sanford utformat för att mäta krigsmorale i USA. Horkheimer träffade gruppen i Los Angeles och lät den inledningsvis ta del av det anslag från American Jewish Committee som Institut für Sozialforschung använde för ett inledande projekt om antisemitism, inte att förväxla med det betydligt större anslag som kom senare. Sanford och Frenkel-Brunswik deltog bland annat i en konferens arrangerad av den gamle freudomarxisten Ernst Simmel i juni 1944, med en uppsats om den antisemitiska personligheten. Artikeln

15. Frenkel-Brunswik 1942, s. 126–129 (citats s. 128).

16. Frenkel-Brunswik 1942, s. 261.

17. Frenkel-Brunswik 1942, kapitel III och IV; Heiman & Grant 1974, s. 18.

18. Kranebitter & Gruber 2022, 38–41. I denna del av artikeln följer jag generellt Kranebitter och Gruber.

publicerades både i *Journal of Psychology* 1945 och lätt reviderad i den 1946 utgivna samlingsvolymen från konferensen.¹⁹ Den byggde på en attitydundersökning av 100 psykologistudenter (där enbart resultaten från de 76 av dem som var kvinnor redovisades). Undersökningen utmynnade i begreppet ”puritansk antisemitism”, för att hantera det faktum att de unga kvinnor som utmärkte sig inte bara för antisemitiska attityder utan även för våldsamma fantasier och dominantänkande visade sig komma från välbeställda hem och vara mycket intresserade av sin yttre framtoning (”very well groomed”).²⁰ Metoden byggde på en uppdelning och närmare analys av de studenter som fått de tydligaste utslagen åt endera hållet, och ett annat resultat var att de som visade minst benägenhet att uppvisa antisemitiska attityder i större utsträckning varit tvungna att hantera svårigheter i sitt unga liv, och därför, var tanken, kanske hade utvecklat en större förmåga att reflektera över och leva sig in i andras förhållanden.²¹ Följdriktigt landade undersökningen i förslag om föräldrapuppfostran och andra sätt att skapa psykologisk mognad. Givetvis hade artikeln ett särskilt avsnitt om relationen mellan barn och föräldrar.²² Den metodologiska delen av projektet hade tidigare redovisats av Sanford och Levinson i en artikel som handlade om utformningen av ett frågeformulär och en pilotundersökning för att undersöka möjligheterna att undersöka antisemitism genom statistiska attitydundersökningar. En viktig teoretisk poäng i den artikeln var att ändamålet förklarades vara snarare att undersöka vilken beredskap som fanns att ta judars sida i en tillspetsad situation, än att kartlägga attityder mot judar (och andra minoriteter) i allmänhet. Detta förklarade också valet att enbart ställa frågor där antisemitism indikerades av negativa svar, ett metodval som behölls i *The Authoritarian Personality* och senare kritiserades för att inbjuda till slentriansvar.²³ Båda dessa artiklar angavs uttryckligen vara skrivna i samarbete med Institut für Sozialforschung, det vill säga Horkheimers grupp.

19. Frenkel-Brunswik & Sanford 1945; 1946. Om Simmel, se Deland, ”När Freud jobbade gratis”, i denna volym, s. 159–160, och Swedenmark 2022, s. 29–31.

20. Frenkel-Brunswik & Sanford 1945, s. 286, 275 (citat).

21. Frenkel-Brunswik & Sanford 1945, s. 287.

22. Frenkel-Brunswik & Sanford 1946, s. 123; Wiggershaus 1994, s. 358–360.

23. Levinson & Sanford 1944, s. 340–343; jfr Deland & Fuehrer i denna volym, s. 240.

I oktober 1944 beslöt American Jewish Committee att inrätta en vetenskaplig avdelning. Institut für Sozialforschung var då fortfarande sysselsatt med ett projekt huvudsakligen finansierat av Jewish Labor Committee, en facklig organisation som bildats 1934 och som tillsammans med fackföreningsfederationen AFL-CIO beställt en stor (och ännu opublicerad) intervjuundersökning om antisemitiska attityder hos amerikanska industriarbetare.²⁴ Berkeleygruppen var inte inblandad i den undersökningen, som sköttes helt av institutets egna medarbetare (och fackliga volontärer), men både Adorno och Lazarsfeld skrev omfattande utvärderingar av resultatet, och Lazarsfeld fick så småningom uppdraget att färdigställa rapporten. Samtidigt läste Adorno in sig på Berkeleygruppens arbete, för att hantera de brister han upptäckt i Jewish Labor-projektet. En av hans idéer, som han i oktober 1945 sade sig ha diskuterat med Berkeleygruppen, var att utveckla antisemitismskalan för att kunna mäta de underliggande förhållningssätten utan att alls behöva nämna judar, och därmed få ett pålitligare mått.²⁵

Samtidigt som hon arbetade med *The Authoritarian Personality* skrev Frenkel-Brunswick också egna artiklar. Forskningsuppdragen var välkomna för Frenkel-Brunswick som inte kunde få tjänst vid psykologiska institutionen vid Berkeleyuniversitetet eftersom hennes make redan hade anställning där – en regel som skulle förhindra gynnande av familjemedlemmar. Hon måste därför livet igenom klara sig genom tillfälliga uppdrag och stipendier. I forskargruppen som skrev *The Authoritarian Personality* var hon den lägst betalda, trots att hennes metodologiska arbeten utgjorde en stor del av bakgrunden till studien.²⁶

Mest känd är hon dels för sina studier av barns auktoritära attityder, dels för sin teori om tolerans för mångtydighet (*ambiguity*). Som hon själv framhåller i flera artiklar är den senare teorin delvis ett svar på en teori utvecklad av en av den tyska nazismens främsta ideologer inom fältet.

24. Om denna undersökning, som genomfördes av ett stort antal fackliga volontärer och som från institutets sida leddes av Arkady Gurland, Paul W. Massing, Leo Löwenthal och Friedrich Pollock, se Wiggershaus 1994, s. 367–369; Ziege 2009; Collomp 2011, s. 417–439.

25. Wiggershaus 1994, s. 371–372. Se vidare Ramsay i denna volym.

26. Kranebitter 2022, s. 32. I not 14 anges att 1946 tjänade Adorno och Sanford vardera 250 dollar, Levinson 300 dollar och Frenkel-Brunswick 200 dollar, per månad.

Erich Jaensch, psykologiprofessor i Marburg, utvecklade tillsammans med sin bror Walther under 1920-talet en teori om sambandet mellan människors perception, det vill säga det sätt de uppfattar omvärlden på, och deras personlighet. Delar av den teorin, som kallas eidetik, används än idag i undervisning och forskning, men i samband med det nazistiska maktövertagandet gjorde han en uppenbart ideologiserad omtolkning av sina resultat. I boken *Der Gegentypus* ("Mottypen") (1938) diskuterade han två motsatta typer, den "nordiskt integrativa" typen och den "judisk-liberala upplösnings"-typen. Denna mer än uppenbara anpassning av psykologin i rasteorins tjänst byggde på empiriska resultat om framför allt förmågan – eller egenskapen – att uppfatta intryck genom mer än ett sinnesorgan, till exempel att ge ett visst ljud en färg eller att förknippa en doft med beröring. Den förmågan kallas synestesi och metoder för att upptäcka den hade Jaensch tidigare utvecklat i sin fenomenologiska forskning.²⁷ Nu kopplade han emellertid samman den med obeslutsamhet, öppenhet för nya idéer, ointresse för nationella känslor och liknande personlighetsdrag som givetvis inte välkomnades enligt den nazistiska ideologin. Av de två huvudgrupper som han urskilde, J-människan (efter hans eget efternamn) i tre olika varianter och S-människan (efter synestesi) i två varianter föredrog han av uppenbara skäl den förra på grund av dess starka vilja och idealitet (om än i en av varianterna kombinerad med en viss enkelspårighet),²⁸ medan varianten S₂ var den mest fruktade genom att den kombinerade hållningslöshet med förslagenhet.²⁹

Det är inte svårt att urskilja klassiska antisemitiska uppfattningar i detta (och det var också meningen),³⁰ men lika lätt urskiljbar är teorin

27. Jaensch 1938, s. 21.

28. Jaensch 1938, s. 101–125.

29. Jaensch 1938, s. 49–68.

30. Jaensch betonade dock att "upplösningstypen" inte bara fanns bland judar. Jaensch 1938, s. xxiv. Det ska samtidigt framhållas att Jaensch ideologiserade psykologi hade ytterst begränsade framgångar. Wehrmacht, som var den främsta mottagaren av psykologisk kunskap under den nazistiska perioden, föredrog traditionell psykologi av ungefär samma slag som utövats innan maktövertagandet (med undantag för de delar av den psykologiska vetenskapen som skapats av judar). Geuter 1992, s. 267. Jaensch själv avled redan 1940, som ordförande i det tyska psykologsällskapet men med begränsat vetenskapligt anseende.

om den auktoritära personligheten: om man bara ställer Jaenschs teori på huvudet och uppfattar hans S-typ som den demokratiska och de olika J-typerna som olika varianter av den auktoritära personligheten. Frenkel-Brunswik tog i en serie artiklar avstamp från Jaensch när hon presenterade sin egen teori om förmågan att tolerera mångtydighet, men som Andreas Kranebitter och Fabian Gruber visat innebar inte det att också hennes metod liknade Jaenschs, bara med en annan värdering av resultatet. Tvärtom betonade hon att de kategorier hon använde inte skulle uppfattas som fasta tillskrivanden, och att människor i verkligheten var betydligt mer föränderliga och flexibla än de biologiskt – rasbiologiskt eller som produkt av sjukdomar – betingade människotyper som Jaensch menade sig ha upptäckt.³¹ Jaensch hade använt begreppet enhetsstil (*Stileinheit*; *unity of style* i Frenkel-Brunswiks översättning) som en variant av de mer komplexa begreppen *Charakter* (tyska psykologer) och *personality* (amerikanska psykologer), vilket helt enkelt innebar att diverse personlighetsdrag härleddes från perceptionsklassificeringen.³²

Frenkel-Brunswiks uppfattning om toleransen för mångtydighet bygger på det tidigare nämnda begreppet *Autoillusionen*, och innebär att människor med ett stort mått av objektiva felaktiga föreställningar om sig själva kan utveckla en aversion mot verklighetens komplexitet i den mån den hotar illusionens stabilitet. Det handlar om ett psykiskt försvar som leder både till intolerans och till minskade kognitiva färdigheter, såväl vad gäller minne som varseblivning. Begreppet har alltså både perceptuella och kognitiva aspekter. En viktig instans, som hon också tar upp i den text av henne från *The Authoritarian Personality* som vi publicerar i den här volymen, är hur barn berättar om sina föräldrar. Det blev snart tydligt att det fanns ett samband mellan intolerans och auktoritära förhållningssätt och förmågan att beskriva sina föräldrar på ett allsidigt sätt. Hos de barn som hon betecknade som auktoritära eller etnocentriska var det vanligt att föräldrarna omnämndes i uteslutande positiva ordalag, medan en rad negativa erfarenheter sedan framkom under resten av intervjun. Det var också här som hon knöt an till Jaensch, eftersom förmågan att

31. Kranebitter & Gruber 2022, s. 41–44. Adorno (i denna volym, s. 49–50) kommer till liknande slutsatser om de Jaenschka kategorierna.

32. Heiman & Grant 1974, s. 23.

hantera och tolerera ambivalenta och osäkra tillstånd åtminstone ytligt påminde om det resonemang som Jaensch fört om synestesi.³³ I linje med detta ligger att senare tids forskning resonerat om en annan sak som nämns i samma text, nämligen att en tolerans för mångtydighet, inkluderat den mindre rigida syn på könsroller som också nämns, verkar hänga samman med mer kreativ förmåga (något som för övrigt brukar förknippas med synestesi).³⁴

Parallellt med *The Authoritarian Personality* arbetade Frenkel-Brunswik med en studie om auktoritära attityder hos barn, som redovisades i en serie artiklar.³⁵ Inom ramen för det projektet intervjuades också föräldrar och hon fick därigenom andra slags data om vilken inverkan olika typer av uppfostran hade på personlighetens utveckling än de uppgifter som i *The Authoritarian Personality* (och generellt inom den psykoanalytiska traditionen) hade hämtats från vuxna informanter. Hon kunde koppla oförmågan till en förutsättningslös bedömning av de egna föräldrarna i vuxen ålder till hur aggression hanterats i hemmet och knöt därmed den auktoritära inställningen också till en tendens att uppfatta omvärlden i rigida kategorier. Här kom hon tillbaka till begreppet ”motsatsernas närhet”, som hon använde för att förstå varför individer kunde vara samtidigt rigida i sina uppfattningar och väldigt flexibla, eller detaljfixerade och generaliserande. I båda fallen handlade det om sätt att skydda personlighetens organisation mot den komplexitet som mötet med omvärlden innebar.³⁶ Detta betyder att toleransen för mångtydighet fick ett värde i sig, till skillnad från i den uppfattning som bland annat Melanie Klein uttryckte vid ungefär samma tid, och där ingen egentlig värdering gjordes mellan olika sätt att hantera intryck.³⁷

I den kanske viktigaste av dessa artiklar, ”Intolerance of ambiguity as an emotional and perceptual personality variable” (1949), redovisade Frenkel-Brunswik en undersökning av 1 500 skolelever (från *public schools*, det vill säga enligt amerikansk terminologi kommunala skolor).

33. Valsiner & Abbey 2006, s. 11–13.

34. Montuori 2019, s. 523–525. Om synestesi och kreativitet, se t.ex. Mulvenna 2013, s. 607–630.

35. Heiman & Grant 1974, s. 21.

36. Heiman & Grant 1974, s. 24.

37. Heiman & Grant 1974, s. 25.

Liksom tidigare följdes den statistiska undersökningen upp med djupare intervjuer av ett urval, i det här fallet av 120 elever som antingen fått låga eller höga utslag när det handlade om förmågan att hantera och uthärda mångtydighet. Hon använde sitt begrepp motsatsernas närhet för att visa att avstånd och närhet, till föräldrar eller andra delar av omgivningen, i sina extrema former båda indikerade en rigid personlighetstyp, med både beteendemässiga och kognitiva konsekvenser:

I allmänhet finner stark repression av vissa tendenser, som aggression mot auktoriteter, rädsla, svaghet eller element av det motsatta könet hos sig själv, sin parallell i en externaliserad bild av dessa tendenser, som projicerade mot andra och i ett medvetande som utmärks av begränsning och rigiditet. Det finns mer än en empirisk närhet mellan fiendlighetens styrka, maktorientering, externalisering och rigida stereotyper, å ena sidan, och intoleransen mot mångtydighet å den andra, det finns en liknande närhet mellan orientering mot kärlek och acceptansen för driftimpulser, å ena sidan, och en allmän flexibilitet å den andra.³⁸

I flera av artiklarna hänvisar hon uttryckligen till erfarenheterna från nazismen som exempel på den typ av rigiditet hon undersöker.³⁹ En av de paralleller som hon drog var att fruktan för statusfall och upplevelsen av hot om social deklassering hade betydligt större betydelse för den rigiditeten hon studerade än enkla socioekonomiska variabler. Eftersom rigiditet samvarierade med fascistiska attityder fanns givetvis också en risk att ett alltför föränderligt och komplext samhälle skulle framkalla en motreaktion (en tanke som tjugo år senare skulle återkomma i många studier).⁴⁰ I ”Some theoretical and empirical aspects of the problem of values”, som presenterades vid en konferens 1955 diskuterade hon möjligheterna att hantera etiska frågor inom ramen för samhällsvetenskaperna.⁴¹ Frågan behandlades också i hennes monumentala artikel ”Psychoanalysis and the unity of science” (1954), då utifrån frågan om hur Max Weber reagerat på (den tidige) Freuds diskussion av de irrationella grunderna för människans beslut.⁴² Den nästan åttiosidiga artikeln diskuterade i övrigt,

38. Frenkel-Brunswik 1949, s. 141.

39. T.ex. Frenkel-Brunswik 1949, s. 136; 1952, s. 53.

40. Frenkel-Brunswik 1952, s. 63–65; 1954a, s. 78–81.

41. Heiman & Grant 1974, s. 32–34; uppsatsen publicerades för första gången i samlingen Frenkel-Brunswik 1974, som kapitel 7.

42. Frenkel-Brunswik 1954b, s. 331–337.

med utgångspunkt från hennes djupa kunskaper om den logiska positivismen som den utvecklats under mellankrigsåren i Wien, hur de psykoanalytiska begreppen kunde göras forskningsbara inom den experimentella psykologins ramar. En viktig del av hennes argumentation var de framsteg som Einstein gjort inom fysiken, det vill säga den naturvetenskap som den positivistiska vetenskapsteorin var modellerad efter. Efter Einstein gick det inte längre att säga att det inte även fanns rum för teoretiska begrepp som inte hade sin grund i direkta observationer.⁴³

Samtidigt som *The Authoritarian Personality* publicerades 1950 kunde Frenkel-Brunswik återvända till Europa med hjälp av ett resestipendium från Rockefellerstiftelsen. Hon fick bland annat tillfälle att träffa Anna Freud och Jacques Lacan.⁴⁴ Hon undervisade också under en period vid Institutet för samfunnsforskning i Oslo dit hon sedan återvände 1956–57 med ett ettårigt stipendium från Fulbrightstiftelsen, och samarbetade bland annat med Arne Næss. Även Paul Lazarsfeld – och andra kända amerikaner – gästade institutet. Den svenska undersökningen *The Authoritarian Ideology of Upbringing* av Eskil Björklund och Joachim Israel, som gavs ut i stencilform av Uppsala universitet 1951 och kanske på grund av sitt drygt fyrahundrasidiga omfång aldrig trycktes, lär i hög grad ha inspirerats av Frenkel-Brunswik. Undersökningen var en del av ett Unescoprojekt och undersökte genom attitydskalor och statistisk behandling olika uppfostringsstilar utifrån ett moderniseringsperspektiv (en stadsbaserad och en landsbygdsbaserad ideologi jämfördes). Trots namnligheten påminner den mer om Frenkel-Brunswiks barnstudier än om *The Authoritarian Personality*, och författarna påpekar att studien var färdigställd innan boken (som de uppfattar som en vidareutveckling av Fromms bok från 1941, *Flykten från friheten*) publicerades, men att de kände till projektet genom de artiklar som publicerats och personliga kontakter.⁴⁵ *The Authoritarian Personality* finns dock i referenslistan, liksom fem av Frenkel-Brunswiks arbeten i eget namn.

Frenkel-Brunswik inledde 1954–55 ett projekt om åldersrelaterad personlighetsrigiditet vid Stanforduniversitetet, som publicerades postumt

43. Frenkel-Brunswik 1954b, s. 275–276, 338.

44. Kranebitter 2022, s. 30.

45. Björklund & Israel 1951, s. 18; jfr Anderson 1990, s. 25. Förordet är från april 1951.

av hennes medarbetare 1964. Under hennes vistelse där begick hennes make Egon Brunswik självmord efter en lång sjukdomsperiod. Strax efter återkomsten från Oslo, på våren 1958, inte fyllda femtio år, tog också Else Frenkel-Brunswik sitt liv.⁴⁶ Med Frenkel-Brunswik försvann den av de fyra forskarna bakom boken om den auktoritära personligheten som mest ivrat för nödvändigheten av att komplettera de statistiska attitydska-lorna med intervjuer, och hävdade att även sådana kunde ge generaliser-bar kunskap. För Frenkel-Brunswik handlade frågan om metodologisk noggrannhet. Kranebitter och Gruber har visat att hon var mer medveten om nödvändigheten av att undvika frågor och andra omständigheter som kunde styra informanterna i en viss riktning än de amerikanska inter-vjuare som anlätades för *The Authoritarian Personality*, en av de brister i studien som senare kritiserats. Den noggrannheten berodde inte minst på erfarenheterna från de ”domare” hon använt sig av i tidigare studier.⁴⁷ Hennes teori om tolerans för mångtydighet hör sedan länge till de etable-rade begreppen inom socialpsykologin och hade redan för ett decennium sedan refererats över 10 000 gånger.⁴⁸ Sedan 2020 hedras hennes minne av Else-Frenkel-Brunswik-Institut vid universitetet i Leipzig, som ägnar sig åt demokratiforskning i den av högerextremism hårt drabbade tyska delstaten Sachsen.⁴⁹

Referenser

- Anderson, Bo (1990) ”Socialpsykologins roll i sociologin”, *Sociologisk Forskning*, 27:4. <https://www.jstor.org/stable/20851032>
- Björklund, Eskil & Joachim Israel (1951) *The Authoritarian Ideology of Upbringing*. Stencil. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Collomp, Catherine (2011) ”’Anti-Semitism among American labor’: a study by the refugee scholars of the Frankfurt School of Sociology at the end of World War II”, *Labor History*, 52:4. <https://doi.org/10.1080/0023656X.2011.632513>
- Frenkel[-Brunswik], Else & Edith Weisskopf[-Joelson] (1937) *Wunsch und Pflicht im Aufbau des menschlichen Lebens*. Gerold: Wien.
- Frenkel-Brunswik, Else (1940) ”Psychoanalysis and personality research”, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 35:2. <https://doi.org/10.1037/h0060754>
46. Heiman & Grant 1974, s. 6–7.
47. Kranebitter & Gruber 2022, s. 46–53.
48. Furnham & Marks 2013, s. 717.
49. Se <https://efbi.de/das-institut.html>.

- Frenkel-Brunswick, Else (1942) *Motivation and Behavior*. Institute of Child Research: Berkeley.
- Frenkel-Brunswick, Else (1949) "Intolerance of ambiguity as an emotional and perceptual personality variable", *The Journal of Personality*, 18:1. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1949.tb01236.x>
- Frenkel-Brunswick, Else (1952) "Interaction of psychological and sociological factors in political behavior", *The American Political Science Review*, 46:1. <https://doi.org/10.2307/1950761>
- Frenkel-Brunswick, Else (1954a) "Social tensions and the inhibition of thought", *Social Problems*, 2:2. <https://doi.org/10.2307/798819>
- Frenkel-Brunswick, Else (1954b) "Psychoanalysis and the unity of science", *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 80:4. <https://doi.org/10.2307/20023659>
- Frenkel-Brunswick, Else (1974) *Selected Papers*. International Universities Press: New York.
- Frenkel-Brunswick, Else & R. Nevitt Sanford (1945) "Some personality factors in anti-Semitism", *The Journal of Psychology*, 20:2. <https://doi.org/10.1080/00223980.1945.9917259>
- Frenkel-Brunswick, Else & R. Nevitt Sanford, (1946) "The anti-semitic personality: A research report", i Ernst Simmel (red.), *Anti-Semitism: A Social Disease*. International Universities Press: New York.
- Furnham, Adrian & Joseph Marks (2013) "Tolerance of ambiguity: A review of the recent literature", *Psychology*, 4:9. <https://doi.org/10.4236/psych.2013.49102>
- Geuter, Ulfried (1992) *The Professionalization of Psychology in Nazi Germany*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Heiman, Nanette & Joan Grant (1974) "Introduction", i Else Frenkel-Brunswick, *Selected Papers*. International Universities Press: New York.
- Jaensch, Erich R. (1938) *Der Gegentypus: Psychologisch-anthropologische Grundlagen deutscher Kulturphilosophie, ausgehend von dem was wir überwinden wollen*. Verlag von Johann Ambrosius Barth: Leipzig.
- Kranebitter, Andreas (2022) "Tiefe Obeflächenpsychologie statt oberflächlicher Tiefenpsychologie", i Oliver Decker, Fiona Kalkstein & Johannes Kiess (red.), *Demokratie in Sachsen: Jahrbuch des Else-Frenkel-Brunswick-Instituts für 2021*. Edition Überland: Leipzig.
- Kranebitter, Andreas & Fabian Gruber (2022) "Allowing for ambiguity in the social sciences: Else Frenkel-Brunswick's methodological practice in *The Authoritarian Personality*", *Serendipities: Journal for the Sociology and History of the Social Sciences*, 7:1–2. <https://doi.org/10.7146/serendipities.v7i1-2.132541>
- Levinson, Daniel J. & R. Nevitt Sanford (1944) "A scale for the measurement of anti-Semitism", *The Journal of Psychology*, 17:2. <https://doi.org/10.1080/00223980.1944.9917200>
- Montuori, Alfonso (2019) "Authoritarianism and creativity: Else Frenkel-Brunswick and 'The Authoritarian Personality'", i Vlad P. Glăveanu (red.), *The Creativity Reader*. Oxford University Press: New York.

- Mulvenna, Catherine (2013) "Synesthesia and creativity", i Julia Simner & Edward Hubbard (red.), *Oxford Handbook of Synesthesia*. Oxford University Press: Oxford.
- Murray, Henry A. (1938) *Explorations in Personality*. Oxford University Press: New York.
- Swedenmark, John (2022) "Från krigslasaretten till Kalifornien. Om en bortglömd pionjär", *Divan*, 3-4.
- Valsiner, Jaan & Emily Abbey (2006) "Ambivalence in focus: Remembering the life and work of Else Frenkel-Brunswik", *Estudios de Psicología*, 27:1. <https://doi.org/10.1174/021093906776173126>
- Wiggershaus, Rolf (1994) *The Frankfurt School: Its History, Theories and Political Significance*. Polity Press: London.
- Ziege, Eva-Maria (2009) *Antisemitismus und Gesellschaftstheorie: Die Frankfurter Schule im amerikanischen Exil*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

ANNONS

VETENSKAPEN SOM FÖRSVANN?

Svensk rasforskning efter 1935

MARTIN ERICSSON

»Läs mer om boken på www.arkiv.nu«